

A fordító nyelvészeti nézőpontjának szerepe a célnyelvi szöveg kialakításában

Simigné Fenyő Sarolta

1. Bevezetés

Amikor 1992-ben a Miskolci Egyetemen Klaudy vezetésével megalakult az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, az oktatók fő kutatási területe a fordítás nyelvészeti alapokon történő vizsgálata volt. Eredeti irodalmi alkotások mint forrásnyelvi, és hiteles fordításuk mint célnyelvi szövegek alapján azt kutattuk, arra kíséreltünk meg következtetni, hogy vajon milyen folyamatok mehetnek végbe a fordító tudatában, milyen tények befolyásolhatták gondolkodását, majd döntését a célnyelvi variáns kiválasztásakor. Bár az elmúlt 20 év során a tanszék oktatói több más, az alkalmazott nyelvészet részdiszciplínáiként számon tartott területet vizsgáltak – szaknyelvi, stilisztikai, jelnyelvi és számos, a kommunikáció elméletének és gyakorlatának tárgykörébe tartozó kutatásokat végeztek –, a fordítás nyelvészeti aspektusainak vizsgálata az oktatásban és a kutatásban egyaránt jelen van. Az *Átváltási műveletek a fordításban* c. tantárgy korábban az angol és a német szakos hallgatók oktatási struktúrájában szerepelt, jelenleg pedig a fordítók számára indított különböző képzésekben (mesterképzés, szakirányú továbbképzés, fordítói program) van jelen. Kérdőíves felmérések is bizonyítják, hogy a hallgatók szükségesnek és hasznosnak tartják a tárgyat, mert hozzájárul szemléletmódjuk alakításához, ugyanakkor biztos alapokat, fogódzókat nyújt számukra a gyakorlatban. A nyelvészeti nézőpont kérdéskörét a fordítók által olykor tudatosan, máskor ösztönösen végrehajtott átváltási műveletek közül az antonim fordításon belül tárgyalja a szakirodalom.¹

Jelen tanulmány célja, hogy bebizonyítsa, a fordítás nem csupán nyelvek közötti közvetítés, szövegeken végzett művelet, nem csupán kétnyelvű beszédtevékenység, amely során a fordítók a nyelv és a valóság egymásra vonatkoztatásának kettős stratégiáját alkalmazzák, és nem csupán az eredeti szöveg mechanikus átkódolása, hanem: alkotói tevékenység, amelyre rányomja bélyegét a fordító nyelvekről alkotott világképe, az a sajátos nézőpontja, amelyen keresztül a valóságot szemléli, a világról alkotott valamennyi ismerete, továbbá kultúrája és politikai meggyőződése. Nézőponton nyelvészeti nézőpontot értünk, és arra vonatkozóan mutatunk be példákat, hogy a különböző nyelvek lexikai és grammatikai rendszerében rendelkezésre álló nyelvi kifejező eszközök milyen mértékben befolyásolják, illetve milyen látószög alapján teszik lehetővé a forrásnyelvi műben ábrázolt szituációk, tényállások célnyelvi megjelenítését, esetleg értékelését, majd a fordítás végső formájának kialakítását.

¹ KLAUDY–SIMIGNÉ FENYŐ 2000

2. A nyelvészeti nézőpont fogalma

Köztudott, hogy bár a környező valóság mindenki számára azonos, a különböző nyelvek egymástól eltérően tagolják. „Az ember a világról viszonylag nagyon szerény és töredékes tapasztalat alapján szerzi meg igen gazdag tudását.”² Az emberi nyelv nem úgy jellemzi a valóságot alkotó tárgyakat és személyeket, ahogyan azok a valóságban elrendeződnek, léteznek és cselekszenek, hanem úgy, ahogy azokat a nyelv tulajdonosa látja, és ahogyan tapasztalatai útján az információt tudatába beépíti. A kognitív nyelvészet képviselői³ a térben és időben létező valóságot és annak értelmezését az alábbi modellekkel szemléltetik:

A *biliárdgolyó-modell* értelmében a valóság nem más, mint diszkrét, egymástól jól elkülöníthető tárgyak egésze, amelyben minden egyes tárgy egy adott pillanatban egy meghatározott pozíciót foglal el. „Egyes tárgyak mozgást végeznek és ennek következtében képesek arra, hogy a többi tárggyal fizikai kontaktust létesítsenek, azoknak energiát továbbítsanak. A mozgás egyrészt belső energiának, másrészt külső forrásoknak tulajdonítható”.⁴ Ez a modell a diszkrét, jól elkülöníthető tárgyak létezését eleve adottnak tekinti. Kiemeli, hogy a tárgyakban energia halmozódik fel, amelynek hatására képesek bizonyos cselekvésformák végrehajtására.⁵ Ennek az elképzelésnek az a hiányossága, hogy nem ad választ arra, hogyan is látjuk a valóságot, és hogyan szerzünk arról új tudást, új ismereteket.

A megismeréssel kapcsolatos mentális folyamatok, valamint a forrásnyelvi szöveg értelmezése, majd fordítása szempontjából is inkább a *színpad-modellt* tartjuk relevánsnak. Ez az elképzelés a biliárdgolyó-modellt úgy egészíti ki, hogy feltételezi, a valóságban mindig jelen van egy *megfigyelő*, aki az egymással kölcsönös viszonyban lévő tárgyak mozgását, dinamizmusát ugyanúgy szemléli, mint a színházban a nézők az előadást. Hogy a néző mennyit lát a színpadból és a színpadon zajló eseményekből, az a nézőtérrel elfoglalt pozíciójától függ.⁶ Mint ahogy a színházban ülők sem tudják a színpad egészét teljesen áttekinteni, ugyanúgy az ember, a környező valóság szemlélője sem képes a valóság egészét átlátni, tudatába beépíteni, hiszen azt egy meghatározott, számára adott és előnyös pozícióból (angolul *vantage point*), vagyis *jó kilátást biztosító helyről* szemléli, és nézőpontját, a korábban említett „szerény és töredékes tapasztalatot” ez határozza meg. A nézőpont, amely a külvilágnak egy korlátok közé szorított részét teszi csak hozzáférhetővé, annak alapján alakul ki, ahogy az emberek a valóságot látják. Ez azzal magyarázható, hogy minden nyelvközösség a számára legelőnyösebb pozícióból tekint a világra. Ez a kedvező pozíció az emberek valóságát úgy határozza meg, hogy figyelmüket egy meghatározott irányba tereli, így alakítja nézőpontjukat. A nézőpont nyelvközösségenként eltérő lehet, és befolyásolhatja a különböző nyelvek lexikai és grammatikai rendszerét.

² BAŃCZEROWSKI 2008. 95.

³ LANGACKER 1987; BAMBERG 1994

⁴ LANGACKER 1987. 40.; SIMIGNÉ FENYŐ 2006/a. 33.

⁵ BAMBERG 1994. 40.; SIMIGNÉ FENYŐ 2006/a. 33.

⁶ LANGACKER 1987. 3–4.

3. A nézőpont és a fordítás kapcsolata

A szakirodalomban a nézőpont kérdéskörével több tudományos diszciplína képviselői is foglalkoztak és foglalkoznak. A nyelvészeti aspektussal kapcsolatosan FOWLER (1986), az irodalmi vonatkozásoknak a kompozíció poétikájára való kiterjesztéséről USZPENSZKIJ (1984), a nyelv és az ideológia kapcsolatáról pedig SIMPSON (1993) munkáiban olvashatunk. A nézőpontnak a célnyelvi szövegben való manifesztálódását a fordítástudományba GENETTE (1980), LEVENTSON és SONNENSCHNEIN (1986), illetve MUNDAY (1997) emeli be. Genette azt hangsúlyozza, hogy az elbeszélő művekben kétféle aspektus érvényesül attól függően, hogy *ki látja* az eseményeket, illetve hogy *ki beszél* róluk, a szerző, a narrátor, vagy valamelyik szereplő. A szereplők nézőpontja azért rendkívül fontos, mert fényt derít mindarra, ami „bármilyen kognitív tevékenység eredményeképpen megismerhető, elképzelhető, remélhető, és ami aktívan végrehajtható vagy passzívan szemlélhető”.⁷ Genette külön kiemeli a szórend fontosságát, hiszen azaz a szituáció fontos elemei kiemelhetők, a fókuszba helyezhetők, és az egymást követő tényállások között kapcsolat teremthető.⁸ Leventson és Sonnenschein a nézőpont kérdéskörét a szöveg egészére terjeszti ki. A regiszter, a szórend és a szabad függő beszéd fordításával kapcsolatban a két szerző arra figyelmeztet, hogy ha a fordító nem az eredeti mű szerzőjének a nézőpontját érvényesíti, fennáll annak a veszélye, hogy a fordítás az eredetinek egyfajta torzított változata lesz még abban az esetben is, ha az eredeti mű tartalmát és értelmét hűen visszaadja. Ehhez a gondolathoz kapcsolható Munday álláspontja is, aki a fordítások összevetése során gyakran tapasztalható eltolódásokról ad számot, kiemelve, hogy a fordító gyakran még akkor is elkövethet kisebb torzításokat, ha a lexikai elemek fordításakor szigorúan követi az eredeti szöveget.⁹

Álláspontunk szerint a fordítókat a nyelvek közötti lexikai és grammatikai különbségek számtalanszor választás, majd komoly döntés elé állítják, hiszen mint ahogyan az egynyelvű kommunikátor a világnak, a fordító az eredeti szövegnek a megfigyelője. Hogy miként kódolja át az eredeti szöveget a célnyelvre, milyen korlátok közé szorítva képes megoldani az átkódolással járó lexikai és grammatikai problémákat, azt a világról és a nyelvekről alkotott ismeretei alapján kialakított, sajátos nézőpontja határozza meg.

Simpson a nézőpont kifejezésének következő területeit különbözteti meg: 1) térbeli, 2) időbeli, 3) pszichológiai és 4) ideológiai. Az olvasó számára a térbeli fókuszálás azért fontos, mert ez biztosítja a „jó kilátást”, és mintegy „ablakot nyit” a megfigyelő számára. A tér- és időbeli nézőpont kifejezésének legnyilvánvalóbb eszköze a szórend és a szöveg tagolása, hiszen mindkettő azt a sorrendet határozza meg, ahogyan az olvasó az eseményeket érzékeli. A térbeli nézőpont kifejezésében fontos szerepe van a közelre és a távolra mutató névmásoknak (*ez-az*), az *itt* és az *ott* határozószóknak, az olyan ige-pároknak, mint a *hoz-visz*, *jön-megy*, *ad-kap* stb., továbbá a különböző helyhatározóknak. A *deixis* az olvasóhoz térben közelebb hozza az eseményeket, de bizonyos esetekben távolabb viszi. Az ellentétes viszonyt kifejező konverzív igék a mondat által ábrázolt szituációban a cselekvés kiinduló- és végpontjának jelölésére szolgálhatnak. A képzelet-

⁷ Idézi: LEVENTSON–SONNENSCHNEIN 1986. 49–50.; SIMIGNÉ FENYŐ 2006/a. 35.

⁸ SIMIGNÉ FENYŐ 2006/a

⁹ MUNDAY 1997

beli megfigyelő pozíciója alapján a cselekvés mint mozgásforma irányára is következtethetünk. Pl. a *The man came into the bedroom / A férfi bejött a szobába* és a *The man went into the bedroom / A férfi bement a szobába* mondatok ugyanazt a szituációt tükrözik, egyaránt a cselekvés eredményére utalnak, vagyis arra, hogy a szóban forgó férfi a szobában van. Ugyanakkor a *came* ige által létrehozott mondat azt is sugallja, hogy a megfigyelő és a férfi mint szereplő térbeli pozíciója egybeesik. Mindkét személy a szobában van, és aki bejött, az a megfigyelő felé közeledett, míg a *went* igét tartalmazó mondat egy külső szemlélő nézőpontját fejezi ki, akitől a cselekvést végrehajtó személy, a férfi távolabb került¹⁰. Az időbeli nézőpontot olyan határozószók fejezhetik ki, mint pl. a *most / now* és az *akkor / then*. Az angol nyelvben, függő beszédben, múlt idejű kontextusban a jelen pillanatra és az időbeli közelségre utaló *now* határozószó automatikusan *then*-re változik, így egy távolabbi időpontot jelöl.

4. A nézőpont kifejezésének nyelvi eszközei

A továbbiakban eredeti irodalmi alkotásokból és hiteles fordításukból gyűjtött példák alapján olyan nyelvi kifejező eszközöket mutatunk be, amelyek a mondatok szintjén is kifejezésre juttatják a szituáció résztvevőinek térben és időben betöltött pozícióját. A lefordított szövegben tetten érhető nézőpontváltás nem fordítói önkény vagy torzítási szándék eredménye, hanem a célnyelvi szöveg szerveződésével, vagy a célnyelvben érvényesülő grammatikai szabályokkal és nyelvhasználatbeli szokásokkal magyarázható.

4.1. Időbeli nézőpont

Az *időbeli nézőpont* megváltozását szemlélteti az alábbi, *Roald Dahl* elbeszéléséből és annak magyar fordításából vett példa. A történetet egy újságíró meséli el, aki egy előkelő hölgytől meghívást kap, majd élve a lehetőséggel, ellátogat a család fényűző vidéki kastélyába. Mint ahogy azt az angol nyelv lehetővé teszi, az újságíró élményeit egyszerű múlt időben meséli el. Jelen időre csak akkor vált át, amikor szokásairól beszél, illetve az udvarban elhelyezett modern szobrokról és különös faragványokról mond véleményt. Ekkor saját nézőpontja alapja érvényesül. Egyik alkalommal az angol szövegben az elbeszélő múltban álló igét a *now / most* határozószó követi, jelezvén, hogy az események sorában fordulópont következett be, és amelyeket a szereplő mostantól saját látószögén keresztül szemlél. A *now* a jelent emeli ki, így az eseményeket időben közelebb hozza az olvasóhoz, elősegítve, hogy az olvasó is azok résztvevőjének tekintse magát. *I noticed now that something queer was happening* (DAHL 42.) – mondja az újságíró. Mivel a novellában múlt idejű kontextusban egyik esemény követte a másikat, a fordításban ösztönösen is az *akkor* határozószó jelent meg: *És akkor észrevettem, hogy valami nincs rendjén.* (BORBÁS 42.) Mivel az *akkor* határozószó időbeli távolságot fejez ki, ebben az esetben a fordítás és az eredeti közötti időbeli nézőpont eltolódását tapasztaljuk, melynek következtében a fordítás olvasó továbbra is az események külső szemlélője marad.

¹⁰ FILLMORE 1976; SIMIGNÉ FENYŐ 1997

4.2. A térbeli nézőpont megváltoztatása konverzív igéket tartalmazó szerkezetekben

A *térbeli nézőpont* megváltozását jól szemléltetik a nyelvek lexikai rendszerében előforduló ellentétes értelmű, a situációt ellenkező oldalról megközelítő konverzív igék, amelyek egy adott nyelven belül is lehetővé teszik, hogy egy tényállást kétféle módon is kifejezzünk. A konverzív igék tipikus példája az *ad* és a *kap* ige, mindkettő három vegyértékű, azaz mondatszerkesztéshez mindkét igének három kiegészítőre, aktánsra van szüksége. Az *ad* ige esetében (*valaki ad valakinek valamit*) a cselekvés az Ágenstől (valaki, a cselekvés végrehajtója) indul ki és a cselekvés által érintett személy, a Kedvezményezett (akinek a részére történik a cselekvés) mint végpont felé halad. A cselekvés által érintett tárgy (angolul *Object*) az Ágenstől a Kedvezményezetthez (angolul *Benefactive*) kerül.¹¹ Pl. *Mr. Boggis (Ágens) jó árat (Tárgy) fog adni (fizetni) az asszonynak (Kedvezményezett)*. Ugyanez a „kereskedelmi tranzakció” leírható a *kap* ige által kialakított mondatszerkezettel is. Pl. *Az asszony (Kedvezményezett) jó árat (Tárgy) fog kapni Mr. Boggistól (Ágens)*. Megfigyelhetjük, hogy bár a két mondat szintaktikai szerkezete eltérő, a szemantikai esetek egybeesnek. Mindkét mondatban ugyanaz a személy a cselekvés aktív végrehajtója (Mr. Boggis), megegyezik a cselekvés által érintett tárgy (jó árat) és a cselekvés kedvezményezettje vagy használóje is (az asszony).

A következő, szintén a *Jámbor örömök* című elbeszélésből vett példamondatokban ugyanez a rendezőelv érvényesül. Azt bizonyítja, hogy a konverzív igék nyújtotta lehetőségekkel a fordítók is élni kívánnak.

to give → kapna

*Dear me, she said. But why on earth should she want to sell her chairs?
No reason at all, except that he might be willing to give her a pretty nice price.
(DAHL 124.)*

*Jézuskám, már miért adná el a székeit? – ámult az asszony.
Hát csak azért, mert csinos kis summát kapna értük. (BORBÁS 125.)*

Míg a forrásnyelvi szövegben az Ágens, a célnyelviben a Kedvezményezett nézőpontja kerül előtérbe. Azonban ezt a megoldást nem a fordítói önkény motiválta, hanem az egyik, már korábban meghozott fordítói döntés. Ha megvizsgáljuk a *kapni* igét tartalmazó mondat környezetét, azt tapasztaljuk, hogy az előző mondatban szereplő *she* személyes névmást a fordító konkretizálta, *az asszony* főnévvel helyettesítette. Ahhoz viszont, hogy koherens szöveget hozzon létre, egységesítenie kellett az egymást követő mondatok alanyait. Vagyis a továbbiakban *az asszony* szempontjából kellett a situációt ábrázolnia és olyan igét kellett választania, amely *az asszony* szempontjából mutatja be a situációt.¹²

¹¹ A FILLMORE esetgrammatikájában szereplő szemantikai, mélyszerkezeti esetek – *Agent*, *Benefactive* és az *Object* – a felszíni, szintaktikai kategóriáktól eltérően (alany, tárgy, részeshatározó), nagy kezdőbetűvel írandók.

¹² SIMIGNÉ FENYŐ 2006/a. 40–41.

4.3. Metainformációs igék szerepe a pszichológiai nézőpont kifejezésében

Jelen tanulmányban pszichológiai nézőponton a valóság és a gondolatok, a valóság és a belső mentális folyamatok közötti viszonyt és annak kifejezését értjük. A pszichológiai nézőpont kifejezésének alapja mindig valamilyen érzékelés. A pszichológiai nézőpont lehet külső, amikor a szövegben olyan módosítók fordulnak elő, mint pl. *láthatólag, nyilvánvalóan, mintha, úgy tűnik* stb. Ilyenkor az elbeszélő nem biztos a birtokában lévő információ igaz voltában, ezért valakinek a belső gondolatvilágáról egy külső megfigyelő nézőpontjából beszél. A belső nézőpont belső állapotra utal, és ennek kifejezésére mentális folyamatokat kifejező igék szolgálhatnak, mint pl. a *gondol, érez, tud, emlékezik* stb.¹³

A fordítással kapcsolatban a pszichológiai nézőpont kapcsán azt vizsgáljuk, miként szolgálja az olvasó érdekeit, hogy–miközben az eredetiben a narrátor vagy a szerző „beszél” – a fordításban a szereplő is „megszólal”, azaz a valóságból érkező információt a *stimulus* hatására létrejövő input alapján szemléli, majd tudatába beépíti és értékeli. Egy-egy szituáció értelmezésében és annak láttatásában fontos szerepe van a nyelv metainformációs elemeinek, amelyek a valóságra vonatkozó alapinformációt minősítik.

A metainformáció az információadó mentális világára, az ismeretszerzés módozataira, a tudatába beépülő ismeretekre, azok feldolgozására, majd továbbítására vonatkozik.¹⁴ A pszichológiai nézőpont kifejezésében fontos szerepe van annak, amit egy személy *észrevesz, lát, néz, hall, megismer*, és amit ennek alapján a valóságról megállapít. Ezt tapasztaljuk, amikor Roald Dahl *A házínéni* című novellájának egyik részletét olvassuk. Úgy véljük, a fordító a magyar olvasó számára többletet teremtett, amikor az eredetiben nem szereplő *észrevette* igét toldotta be a lefordított szövegbe egyrészt azt sugallva, hogy a főhöst váratlanul érte, amit megpillantott, és ami később tudatosult benne. Másrészt a főhős a célnyelvi szövegben a nézőpont kifejezője, hordozója lett, és a továbbiakban az olvasó az ő értelmezésében és tapasztalatai alapján ismeri meg a körülményeket.

0 → észrevette

There were no shops on this wide street that he was walking along, only a line of tall houses on each side, all of them identical. (DAHL 56.)

Ahogy ment, észrevette, hogy egyetlen üzlet sincs a széles utcán, csak magas házak, szakasztott egyforma valamennyi. (BORBÁS 57.)

Az eredetiben az író a narrátor, aki a külső megfigyelő nézőpontjából meséli el, milyen az utca, ahol a főhős végigmegy. A fordításban, az *észrevette* ige megjelenése viszont már a szereplő belső állapotára utal, és az író már az ő nézőpontja alapján láttatja a tényeket. Míg az eredetiben az információ befogadója az olvasó, a fordításban ez a szerep Billynek jut, aki mintegy értékeli a jelenséget, és az olvasó az ő látásmódja alapján fér hozzá a környezetet bemutató információhoz. Ezt semmiképpen nem kell a nézőpont eltolódásából adódó torzításnak tekintenünk, hiszen

¹³ USZPENSZKIJ 1984

¹⁴ BAŃCZEROWSKI 2000

álláspontunk szerint ez a többletinformáció az olvasó érdekeit szolgálja, figyelmét az alapinformációra irányítja, s mintegy előrevetíti, hogy a cselekményben további váratlan eseményekre lehet majd számítani.

A következő szituációban a szereplő azt meséli el, hogyan akadt a szóban forgó olcsó szállásra. Útban volt a Csengős Sárkány nevű fogadó felé, az olvasótól mint képzeletbeli megfigyelőtől térben távolabb került (*I was on my way to the Bell and Dragon*), amikor az egyik ablakban megpillantott egy hirdetést. Az eredeti mondat fókuszában a *the notice / a cédula* áll. Az angol olvasó figyelme először arra irányul, és csak később a *happened to catch my eye* szerkezettel megnevezett cselekvésformára, vagyis arra, hogy ez felkeltette a szituációban résztvevő személy érdeklődését. A magyar fordítás viszont ellentétes irányból, Billy szempontjából jellemzi a szituációt. Egyértelmű, hogy itt Billy nézőpontja érvényesült, ő volt az információ befogadója, és az olvasó az ő közvetítése és közreműködése alapján fér hozzá az eredetiben szereplő ismeretekhez.

the notice... happened to catch my eye → észrevettem

'I was on my way to the Bell and Dragon, Billy told her. 'But the notice in your window just happened to catch my eye.' (DAHL 60.)

A Csengős Sárkányba indultam – magyarázta Billy. – Csak észrevettem itt az ablakban a cédulát. (BORBÁS 61.)

Néhány, egy korábbi tanulmányban már megjelent példát¹⁵ magyar forrásnyelvi szövegek angol fordítására vonatkozóan is bemutatunk, amelyek azt szemléltetik, hogy az információs csatorna jellegére vonatkozó, *a látás* és *a hallás* tényét megerősítő igék betoldása nemcsak mennyiségi többletet jelent, hanem a fordítás olvasója számára az események ábrázolását is szemléletesebbé teszi.

Előfordul, hogy a fordítók beavatkoznak a szövegbe, és explicitté teszik, hogy a regény egy-egy szereplője milyen úton jutott a közlésben megfogalmazott információhoz. Ilyenkor a célnyelvi mondatokban a metainformációt tartalmazó igék az alapinformációra épülő kiegészítő információt is nyújtanak, mint ahogy az megfigyelhető például Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig* című regényének angol fordításában.

0 → to see

[s] olyan különös volt ez a vak öregember, ahogy teljes rendben szivarozott, s lobogó tűz mellett üldögélt. (MÓRICZ 54.)

It was strange to see this blind man sitting in his arm-chair, smoking near the fire-place, everything around him in the greatest order... (KÖRÖSI 54.)

„A *s olyan különös volt ez a vak öregember*-szerkezetben az információ forrása az öregember, a vele kapcsolatos információ befogadója pedig a regény főhőse, Nyilas Misi. A vak öregember és környezete különös látványt nyújtott Misi számára. Ennek a vak öregembert és Misit egyaránt magába foglaló szituációnak a befogadója viszont maga az eredeti mű olvasója. Bár számára az

¹⁵ SIMIGNÉ FENYŐ 2005

író nem fejt ki, hogy Misi milyen úton jutott az információhoz, ha figyelmesen olvassa a sorokat és átéli a helyzetet, nyilvánvaló lesz számára, hogy Misit a látvány ragadta meg; tehát az információhoz a vizuális csatorna útján jutott. Az eredeti mondat csak az alapinformációt tartalmazza, a fordító viszont kibontja, explicitté teszi, az információs csatorna jellegére vonatkozó *láttni* igével mint metainformációval is kiegészíti az alapinformációt”. A következő szituáció Nyilas Misit ábrázolja, aki a kollégiumba siet, és akkor tudatosul benne, hogy késésben van, amikor a Nagytemplom órája ütni kezd. „A magyar mondat úgy hat, mintha az író mondaná el saját szavaival azt, amit a regény főhőse érez, és amire gondol. Jobban megfigyelve, elkerülhetetlenül is észrevesszük, hogy ezek mégsem az író szavai, hanem itt maga a regény szereplője beszél. A fordítónak, aki sokkal figyelmesebben olvassa el a lefordítandó művet, mint az átlagolvasó, ez a tény nem kerülhette el a figyelmét, amikor betoldotta a szereplő nézőpontját alátámasztó metainformációs igéket”.¹⁶

0 → heard

Egészen megijedt, hogy odakint hirtelen a Nagytemplom órája ütni kezdett. (MÓRICZ 56.)

*He became nervous when he **heard** the church clock strike.* (KÖRÖSI 54.)

A magyar mondat által ábrázolt szituációban a cselekvés végrehajtója a Nagytemplom órája. Az olvasó figyelme is erre irányul. Az angol fordításban az információszerzés módjáról tájékoztató *heard / hallotta* metainformációs ige betoldása azonban megváltoztatja az eredeti szituációra vonatkozó nézőpontot. A fordításban nem egy külső objektumra jellemző cselekvésformán van a hangsúly, hanem azon, ahogy a főhős ezt a cselekvésformát érzékeli és értelmezi. Az eredeti mondat által kifejezett alapinformáció metainformációval kiegészítve jut el a fordítás befogadójához, miközben a szerepek átrendeződnek: a *hallotta* ige által kialakított mondat úgy mutatja be a szituációt, ahogy azt Misi átéli, megtapasztalja, és az olvasóhoz is a szereplő közvetítésével jut el az üzenet.

Vajon mi történik, hogyan változik a már mondatok szintjén is kifejeződő nézőpont olyan esetekben, amikor a lefordított szövegben nem jelenik meg a történet szereplője által közvetített metainformáció? Ezt a jelenséget ismét Dahl egyik novellája alapján szemléltetjük. A *Jámbor örömmök* című novella főhőse Mr. Boggis, egy magát papnak álcázó szélhámós. Antik bútorokat vásárol olyan vidéki emberektől, akik nincsenek tisztában a bútor értékével. Egyik vasárnap portyáját metainformációt tartalmazó elemekkel is jellemzi az író:

could see it → 0

*Mr Boggis was driving the car slowly... He took one hand off the wheel and lit himself a cigarette. The best thing now, **he told himself**, would be to make for the top of Brill Hill. **He could see it** about half a mile ahead. [...] Then he got out and looked around. **He could see** for miles. It was perfect [...] **He could see** one medium farmhouse over on the right, back in the fields.* (DAHL 116.)

¹⁶ SIMIGNÉ FENYŐ 2005. 96.

*Mr. Boggis lassan hajtott... Fél kézzel elengedte a kormányt, és rágyújtott. Az lesz a legokosabb, **gondolta**, ha most szépen felmegy a Brill Hill tetejére. Ott van, alig egy mérföldnyire. [...] Azután kiszállt és körülnézett. Mérföldekre ellátni. Tökéletes. [...] Jobbra, a földek között, közepes nagyságú tanyaház. (BORBÁS 117.)*

Az eredeti angol szöveg első két mondatában olyan cselekvésformákkal találkozunk, amelyek a főhősnek tulajdoníthatók, és amelyeket a szerző a külső megfigyelő pozíciójából szemlél. Az ő értelmezésében jelenik meg a szituáció egészen addig, amíg a szereplő nem kezd el gondolkodni azon, mit is csináljon a továbbiakban. A *he told himself/ gondolta* igével viszont a szereplő belső állapotára történik hivatkozás, és ezt követően már az angol szövegben és a fordításban is az ő belső nézőpontja érvényesül. A továbbiakban a szereplő nézőpontjának kifejezéséhez a *He could see* szerkezet, illetve annak háromszori ismétlése is hozzájárul, amellyel a szerző kiemeli, hogy a látvány befogadója maga Mr Boggis, a szituáció résztvevője. Az angol olvasó számára nyilvánvaló, hogy a novellának ebben a részében a szereplő a megfigyelő pozícióját is betölti. Ő látta a hegyet, ő látott el mérföldekre, és ő látta a tanyaházat. Az ábrázolt szituációban a szereplő szubjektív szűrője érvényesül, az író ezen keresztül juttatja el az információt az eredeti mű olvasójához. A magyar fordításból viszont mindez kimarad, az események szemlélőjére való utalásra explicit módon csak egy esetben, a *gondolta* metainformációs ige kapcsán kerül sor. Ugyanakkor a fordító az eredetiben szereplő elbeszélő múltat jelen idejű igékkal váltotta fel, amelyek jól érzékeltetik, hogy itt ismét a szereplő mint megfigyelő belső nézőpontja érvényesül. Ezzel kárpótolta az olvasót a *látni* ige kihagyásával okozott veszteségért.

4.4. A politikai nézőpont megjelenése a fordításban

A fordítók számos esetben vállalják fel a politikai ágens szerepét, ami azt jelenti, hogy az eredetiben szereplő információk kívül valamilyen ideológiát, politikai eszmét is közvetíteni kívánnak. Ezt a nyelvek lexikai és grammatikai rendszere egyaránt lehetővé teszi. A forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra közötti egyenlőtlen hatalmi viszonyok szemléltetése céljából a fordítók gyakran manipulálják az eredeti szöveget azzal a szándékkal, „hogy a fordítás olyan képet alakítson ki a forrásnyelvi kultúráról, amely fenntartja, vagy kiterjeszti a domináns csoport hegemoniáját”.¹⁷ Ez a jelenség figyelhető meg pl. a hatalmat képviselő és az alávetett kultúra közötti közvetítés során, a gyarmatosító hatalmak és India példája alapján. Hogy a fordítások illeszkedjenek az angolok által Indiáról kialakított képbe, a fordítók a domináns kultúra képviselőit választékos, míg az alacsonyabbnak vélt kultúra képviselőit primitív szókinccsel ruházták fel, ezzel is alátámasztva, hogy a primitív ártatlanságból és az egyszerűségből való kiemelkedéshez szükség van a gyarmattartók segítségére. Az eredeti szöveg értelmezését, a fordítók nézőpontját ilyen esetekben a hatalmi helyzetben lévő kultúrának való megfelelés szándéka határozza meg. Rabindranath Tagore eredetileg bengáli nyelven írt műveit például úgy fordította angolra, hogy az átírás során új képeket alkotott. Egyes helyeken, hogy az angolok elvárásainak megfelelően, új idiómákat teremtett, máshol viszont az eredetieket leegyszerűsítette.¹⁸

¹⁷ LEFEVERE 1990. 15–27.

¹⁸ SIMIGNÉ FENYŐ 2006/b

Az eredeti szövegbe való beavatkozás jellemzi a gender-koncepciót kifejező feminista fordításokat is, amelyek egyik célja, hogy felhívja a figyelmet a nők mint társadalmi csoport tevékenységének fontosságára. Számos esetben teszik explicitté a fordítások a szereplők nemét. Amikor a grammatikai nem kategóriájával rendelkező nyelvekről (pl. német, spanyol, orosz) a nem kategóriát grammatikai eszközökkel kifejezni nem képes nyelvekre, pl. magyarra fordítanak, számos esetben fejezik ki a szereplő nemét a *nő*, az *asszony* és ezen főnevek különböző konnotációkat hordozó szinonimáinak betoldásával (Pl. *OMA* → *asszony*, *незнакомка* → *ismeretlen nő*). Ez természetesen tekinthető a célnyelv grammatikája által kikényszerített megoldásnak is.

A fordítói döntéseket a nemekhez fűződő sztereotípa is meghatározhatja. Komoly problémát okozhat, hogy bizonyos főnevek az egyik nyelvben hímneműek, a másokban viszont nőneműek. Pl. a *der Tiger* a németben hímnemű, a *la tigre* az olaszban nőnemű. Ezért a német Esso olajtársaság *Pack den Tiger in den Tank* (= *Tölts fel tigrissel a tankot!*) szlogenjének olasz fordításakor az eredetiben szereplő, a kiváló üzemanyagot szimbolizáló *tigris* helyett a fordításban *a leopárd* (*il leopardo*) jelent meg. Az olaszban ehhez a főnévhez járultak a némethez hasonló, az erőt szimbolizáló konnotációk.¹⁹

5. Összegzés

Jelen tanulmányban a nyelvészeti fordításelmélet kérdésköréhez kapcsolódva a térbeli, az időbeli, az ideológiai és a politikai nézőpont fogalmát és a mondatok szintjén való megnyilvánulásának egyes eseteit mutattuk be. Az eredeti irodalmi alkotások és hiteles fordításuk alapján gyűjtött példák közül terjedelmi korlátok miatt csak a legtipikusabbakat tudtuk szemléltetni. Megkíséreltünk magyarázatot adni a nyelvi kifejező eszközök síkján megnyilvánuló nézőpontváltásra, amely álláspontunk szerint nem az eredeti információ eltorzítását jelenti, hanem számos esetben a befogadói értelmezést segíti. Veszteséges viszont a fordítás, amikor a szereplők látásmódját befolyásoló nyelvi eszközök a fordításból kimaradnak. Az ilyen veszteségeket rendszerint máshol és másfajta eszközökkel kompenzálják a fordítók. A bemutatott példák azt bizonyítják, hogy a szerző és a fordító látószöge számos esetben nem esik egybe. Ez azzal indokolható, hogy a nyelvek eltérő lexikai és grammatikai rendszerei fordításkor különböző lehetőségeket kínálnak. Ugyanúgy befolyásolják a fordító nyelvészeti nézőpontját, mint az a pozíció, amelyből az ember általában a valóságot, a színházban ülő személy pedig az előadást nézi.

¹⁹ SIMIGNÉ FENYŐ 2006/b. 149–150.

Bibliográfia

- BAMBERG 1994
BAMBERG, Michael: Actions, Events, Scenes, Plots and the Drama. Language and the Constitution of Part-Whole Relationships. *Language Sciences*, 15 (1994)/6. 39–53.
- BAŃCZEROWSKI 2000
BAŃCZEROWSKI, Janusz: *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE Szláv és Balti Filológiai Intézet–Lengyel Filológiai Tanszék, Budapest, 2000
- BAŃCZEROWSKI 2008
BAŃCZEROWSKI, Janusz: Néhány megjegyzés a nyelv kognitív felfogásához. In: BAŃCZEROWSKI, Janusz: (szerk.) *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008. 94–99.
- BLUM-KULKA, S.–HOUSE, J. (eds.) 1986
BLUM-KULKA, S.–HOUSE, J. (eds): *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1986
- FILLMORE 1968
FILLMORE, Ch. J.: The Case for Case. In: BACH, E.–HARMS, R. T. (eds.). *Universals in linguistic theory*. Holt–Rinehart–Winston, New York, 1968. 1–8.
- FILLMORE 1976
FILLMORE, Ch. J.: Frame Semantics and the Nature of Language. *Annals of the New York Academy of Science: Conference on the Origin and Development of Language and Speech*, Vol. 280 (1976) 20–31.
- FOWLER 1968
FOWLER, Roger: *Linguistic Criticism*. Oxford University Press, Oxford, 1968
- GENETTE 1980
GENETTE, Gérard: *Narrative Discourse*. Cornell University Press, New York, 1980
- KLAUDY–SIMIGNÉ FENYŐ 2000
KLAUDY Kinga– SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta: *Angol–magyar fordítástechnika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000
- LANGACKER 1987
LANGACKER, Ronald W.: Transitivity, Case and Grammatical Relations. *A Cognitive Grammar Prospectus*. L. A. U. D. T., Duisburg, 1987. (*Paper/Linguistic Agency University of Duisburg*, Series A № 172.)
- LEFEVERE 1990
LEFEVERE, André: Translation: Its genealogy in the West. In: Bassnett Susan–Lefevere, André (eds.) *Translation, History and Culture*. London: Pinter Publishers, 1990. 15–27.
- LEVENSTON–SONNENSCHNIG 1986
LEVENSTON, E. A.–SONNENSCHNIG, G.: The Translation of Point-of-View in Fictional Narrative. In: BLUM-KULKA, S.–HOUSE, J. (eds): *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1986. 49–59.

MUNDAY 1997

MUNDAY, Jeremy: Linguistic criticism as an Aid to Analysis of Literary Translation. In: KLAUDY, Kinga–KOHN, János (eds.): *Transfere Necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting*. Scholastica, Budapest, 1997. 67–473.

MUNDAY 2001

MUNDAY, Jeremy: *Introducing Translation Studies—Theories and Applications*. Routledge, London–New York, 2001.

SIMIGNÉ FENYŐ 1997

SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta: Equivalence at Sentence Level based on the Translator's Point-of-View. In: KLAUDY, Kinga–KOHN, János (eds.): *Transfere Necesse est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting*. Scholastica. Budapest: 1997. 474–481.

SIMIGNÉ FENYŐ 2005

SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta: Metainformációs kutatások szerepe a fordításban és az oktatásban. In: SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta–BODNÁR Ildikó (szerk.) *Sokszínű nyelvészet. Nyelvészeti kutatások a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán*. ME Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Miskolc, 2005. 136–142.

SIMIGNÉ FENYŐ 2006/a

SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta: *A fordítás mint közvetítés*. Stúdium, Miskolc, 2006.

SIMIGNÉ FENYŐ 2009

SIMIGNÉ FENYŐ Sarolta: Paradigmaváltás a fordításban. *A Miskolci Egyetem Közleményei/Publications of the University of Miskolc (Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények. Interdiszciplináris tanulmányok)* IV. (2009)/1. 5–14.

SIMPSON 1993

SIMPSON, P.. *Language, Ideology and Point-of-View*. Routledge, London–New York, 1993

USZPENSZKIJ 1984

USZPENSZKIJ, Borisz: *A kompozíció poétikája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984.

Szépirodalmi források

DAHL, Roald: *Parson's Pleasure. Jámbor örömök*. Fordította: BORBÁS Mária. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991.

MÓRICZ Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992

MÓRICZ, Zsigmond: *Be Faithful unto Death*. Translated by Susan KÖRÖSI. Corvina, Budapest, 1962.